

նայ ևս կու իմանայ որ ինձ համար է . չուտով կու տայ . և մեք տեղս կեցաք . և մեր հետ նաւին ըխտաւորացն երեւոն հոգի մնացին 'ի Եաֆա . քանզի տաւար չիլինալուն համար՝ յետ մէկ շաբթուն նորայ ևս եկեալ հասան՝ խաղաղութեամբ :

Կը շարունակուի :

ՔԻԻՐՏ ԱԶԳ

Քիւրտերը թափառական ժողովուրդ կամ ազգ մ'են զանազան ցեղեր բաժնուած . իրենց բնակութիւնն է Սև ծովու և Կովկասու ստորոտները եղած գաւառներուն մէջ, որ տարածուին Տիգրիսի ու Եփրատայ հովիտներուն մէջ : Իրենց մէջ գլխաւոր ու աւելի ծաղկած արհեստն է գողութիւն ու ասպատակութիւն , բայց Ռուսաց սահմանագլուխները մասնաւոր զինուորներ ըլլալով՝ ասոնց արգելք կ'ըլլան , որով այն կողմերը չեն կրնար բանեցընել իրենց արհեստը : Կրօնիւք Մահմետական են , բայց ոչ Տաճկաց աղանդէն են , և ոչ Պարսից . տարբեր աղանդ մ'ալ իրենցն է : Քիւրտերուն մէջէն Եզլիտք ըսուածները շատ անպիտան են . կարաւաններու վրայ յարձակիլ ու զանոնք կողոպտելը օրինաւոր կը սեպեն , ինչպէս նաև օրինաւոր կը սեպեն մարդասպանութիւնը , գողութիւնը , ազգապղծութիւնը :

Քիւրտերուն ծագումն , այսինքն թէ ուսկից սերեալ են , կամ ո՞վ է իրենց մերձաւոր ու սեփական նահապետը չի գիտցուիր . ոմանք կը կարծեն թէ Էօզպէկ թաթարներէն և կամ Մոզդլներէն յառաջ եկած ըլլան . բայց այս կարծիքը հաստատութիւն մը չունի , որովհետև ասոնք իրենց արտաքին տեսքովը թաթարներէն բոլորովին տարբեր մարդիկ են : Կը կարծուի որ ասոնցմէ ոմանք Հայաստանի տառապանաց տարիները՝ մեր ազգէն դարձած ըլլան 'ի Քիւրտս . վասն զի կը տեսնուի իրենց Հայոց հետ ունեցած շատ վերաբերութիւններ , Հա-

յոց դրակից ու տնակից ըլլալն , Հայոց աշխարհաբար լեզուն սորվելու՝ ու Հայու մը պէս խօսելու և արտաբերելու՝ կարգէ դուրս յարմարութիւն ունենալն : Քիւրտերուն այլ և այլ ցեղերու հիմակուան տուած անուններն ալ շատ նմանութիւն ունին Հայոց այլ և այլ ցեղերուն անուանց հետ , ինչպէս Բգրանցիք-Բագրատունիք . Մամգցիք-Մամկոնք . Ռշկըցիք-Ռշտունիք , և ասոնց նման շատեր :

Քիւրտերուն ծագմանը վրայ եղած աւանդութիւնը ինչպէս որ անորոշ է , այնպէս ալ իրենց յառաջադիմութեան վիճակը ոչ երբէք պայծառ երևոյթ մը ունեցեր է : Ոչ գիր ունին և ոչ դպրութիւն . միայն լեզու մը ունին՝ որ Արաբացի , Պարսիկ , ու Մարաց լեզուին ուամկերէնին խառնուրդ մըն է : Կը կարծուի որ իրենց 'ի սկզբան ազգ ձևանալու ժամանակը՝ ինչ վիճակի մէջ որ էին , նոյնպէս լծացեալ դեռ կեցեր են մինչև ցայսօր . որով եթէ չունին հիմակուան ազգաց մտքի ու խելքի յառաջադիմութիւնը , ունին հին ատենուան հսկայից և բռնաւորաց կռուասէր բարքը ու քաջասրտութիւնը :

Հարուստներն ու ձիաւորները կէս մէջքով զգեստ մը կը հագնին՝ որուն թևերը երկայն ու ճղքուած՝ ուսերնէն դէպ 'ի վար կը կախուին . անոր վրայէն կ'առնուն դեռ երկայնկեկ ու լայն վերարկու մը՝ թևերուն ու փէշերուն վերջաւորները արծաթ ու ոսկի թելերով բանուած . գլուխին ճերմակ բարձր գլխարկ մը՝ ծայրը սեպաձև , զոր կ'անուանեն *քօլօս* , և անոր բոլորտիքը պլլած բազմութիւն մը գոյնզգոյն բամբակեայ ու մետաքսեայ փակեղներու , որով գլխարկին հաստութիւնը գրեթէ ինչուան գրկաչափ մը կ'ըլլայ : Կը հագնին նաև կարմիր կամ երկնագոյն չուխայէ կամ քթանէ ճերմակ լայնատարած անդրավարտիք մը՝ որուն ծալ 'ի ծալ խորշերուն մէջը բոլոր զէնքերնին աներևոյթ կ'ըլլան : Բայց հետևակ ու լեռնցի պատերազմիկները՝ այսչափ իրենք զիրենք չեն բեռնաւորեր . ինչուկ

կէս մէջքերնին թեթև ու զարդարուն զգեստներ կը հագնին. անկէ վարճերմակ վարտիք մը, անոր վրայէն թողուցած ճերմակ շապկին ծոպազարդ վերջաւորները. իսկ կօշիկնին թեթև ու որչափ կարելի է ոտքերնուն վրայ պնդած:

Մովորական զէնքերէն զատ՝ ունին նաև երկայն ու ճօճուն նիզակ մը, ու կռնակներէն կախած կարծրակուռ ու փնջաւոր վահան մը: Կռուող մէջ իրենք զիրենք վահանով պաշտպանելու շատ ճարտար են. վասն զի եթէ այնպիսի ճարտարութեամբ ու կարգէ դուրս արագութեամբ մը վահանով իրենք զիրենք չկարենան պաշտպանել՝ կտոր կը տոր կ'ըլլան՝ դիմացինին խաբխրելով ու կոտորտուելով սուած հարուածներէն: Ամենէն ռամիկ ֆուրդն ալ ուսէն վահան մը ունի կախած, թէ և զէնքերէն բոլորովին զուրկ, կամ միայն դաշնակ մը ունենայ:

Բոլոր երիտասարդները ընչացք կը ձգեն. իսկ ծերերը մօրուք ալ: Ընդհանրապէս վայելչադէմ, բարձրահասակ ու աշխոյժ մարդիկ են. սաստիկ փառասէր են, ռիսակալ ու վրէժխնդիր. եթէ մէջերնին սպանութիւն մը հանդիպի, ըսպաննուողին ազգականները ամենեւին դատաւորի չեն դիմեր, եթէ յաջողընեն՝ սպաննողը կամ անոր ազգականներէն մէկը կը սպաննեն ու վրէժը կ'առնուն, ապա թէ ոչ՝ որդւոց որդի կ'աւանդուի, ու ռիս կը յարատեւէ: Գաղտուկ զթշնամին սպաննելը մեծ վատութիւն կը սեպեն, անոր համար երբոր սպաննելու կ'երթայ մէկը, հեռուէն կը պռայ թէ «Պատրաստ կեցիր, ես եկայ»: Կտրիճ ձիաւոր են. շատ անուանի ձիերու ցեղեր ունին. շատ ձի կը պահեն, ու կարգէ դուրս կը սիրեն զձին. իրենց մէջը ձիու մահուան կամ արեան վրէժը՝ մարդու արեամբ կը լուծուի: Նիզակ գործածելու ալ խիտտ յաջողակ են: Երաժշտութիւն, երգել ու կաքաւել շատ կը սիրեն. բանաստեղծութեան ոգի ունին. իրենց քաջաց ըրածներուն, և որ և իցէ դիպուածներու վրայ՝ (որովհետեւ գիր չունին) զրուցելով՝ վսեմ իմաստ

ներով յանգաւոր ոտանաւոր ու արձակ բանաստեղծութիւններ կը շինեն, ու երգելով կը պարեն: Այս ժողովրդեան մէկ մասը Հայաստանի մէջ կը բնակի, բայց իրենք զիրենք հարկատու չեն ճանչնար Դրան: Ոմանք լեռները կը բնակին, ոմանք ալ գեղեր, տուններ ու արտերունին, ու երկրագործութիւն կ'ընեն. բայց կարծես թէ երկրագործութիւն ընելու յարմար մարդիկ չեն. վասն զի իրենց այս մասին վերաբերեալ ամեն բանը խեղճ է, ինչուան գոմէշին եզերնին կովերնին ալ ուղորմելի բաներ են. եթէ իրենց՝ ու իրենց դրացի Հայերուն կենդանիները, (բաց 'ի ձիերէն) ու հնձած որաները քովէ քով տեսնալու ըլլայ Եւրոպացի մը՝ ծիծաղը կու գայ. բայց կաթնեղէն ուտելիք չինելու շատ վարպետ են: Տներնուն դռներուն մէջտեղը ծակ մը կը բանան, հրացանով թշնամիները զարնելու համար, վասն զի գրեթէ ամենքն ալ հին կամ նոր թշնամի ունին:

Լեռնցիները շատ կատաղի են. երբոր գարուն կ'ըլլայ լեռներ կը քաշուին, ու այնպէս ահաւոր ժայռոտ ու ափափայ տեղուանք բնակութիւննին կը հաստատեն, որ իրենցմէ 'ի զատ՝ ուրիշ ամեն մարդու անմատոյց է: Վասն զի իրենք այն տեղուանք այնպէս կը վազվրզեն ու ժայռէ 'ի ժայռ կը ցատքեն, ինչպէս աշխոյժ պատանիներ հրապարակի մը մէջ: Ասոնց այսպիսի տեղուանք ընտրելուն պատճառը այս է, որ գիշերները բազմութեամբ դաշտ կ'իջնան գողութիւն ընելու, ու մէկ գիշերուան մէջ՝ ինչուան երկու երեք հարիւր ոչխար այն ափափաներէն վեր կը հանեն: Փաշան զօրք կը ղրկէ վրանին, բայց զօրքը այն տեղուանք ելլալու կարողութիւն չունին, թող որ մէկալ կողմանէ թշնամիները առանց տեսնուելու, ժայռերուն ետեւ պահուտած՝ հրացաններէ աւելի՝ բռնաքարերով կը ջարդեն զվարինները. բռնաքարը այնպէս ուժով կը նետեն, որ քարը գնտակի պէս սաստիկ ձայն հանելով ուր որ հանդիպի՝ ջարդուբուրդ կ'ընէ. ուստի՝ զօրքը յուսա

հատած ետ կը դառնայ : Եթէ պատահմամբ ատենցմէ մէկը դաշտի, կամ գեղի մը մէջ զօրքերէ պաշարուի, որչափ ալ զինքը ստիպեն՝ անձնատուր չըլլար, այլ « Հրացանիս բերանը վեր վերուցեր եմ, ալ վար չեմ ինջեցներ » ըսելով՝ կը մեռցընէ ու կը մեռնի : շատ անգամ ալ ձեռքերնէն կ'ազատի եթէ լերան քիչ մը մօտիկ ըլլայ : Իրենց կանայքն ալ իրենցմէ ոչ ինչ ընդհատ սրտոտ ու կտրիճ են . եթէ յանկարծ վրանին յարձակմունք մը ըլլայ նէ՝ իրենք ալ մէկմէկ զէնք կամ մէյմէկ վրանի ցից առած՝ կռուոյն մէջ կը մտնան :

Զմեռը երբոր լեռները կարգէ դուրս ցուրտ կ'ըլլայ, ապահով կարծած դաշտերը կ'իջնան, և հոն կը կանգնեն իրենց թանձր ու հաստ կտաւէ վրանները՝ զոր իրենց լեզուով կ'անուանեն Կօւկ-Բէշ, այսինքն վրան սեաւ :

Վրաններուն քովը եղեգէ ցանկապատած փակարան մը կայ՝ ուր կենդանիները կը պահեն : Վրաններնուն մէջը պէտք եղած գործիքներ կան, որով կանայք բաւական մաքուր գորգեր ու նման բաներ կը գործեն : Զարմանալին այն է որ, այս ժողովուրդը՝ որ այսպէս աւարառութեամբ ու անգթութիւններ ընելով իրեն կեանքը կ'անցընէ, հիւրասիրութեան կողմանէ շատ երեւելի է . եթէ մէկ մարդ մը ամբաւ հարստութիւններ հետը ունենալով՝ իրենց վրանները հանգիպի իբրեւ հիւր, ամենայն պատուով ու մեծարանօք ներս կ'ընդունին, ունեցածները ապահով տեղ մը կը զետեղեն, ու իրեն համար ինչուան մասնաւոր ոչխար մորթելով՝ աղէկ ճաշ կը պատրաստեն . և առաւօտը ամեն ունեցածը իրեն յանձնելով՝ ճամբայ կը դնեն, առանց ստակ մ'ալ իրենց աշխատանաց վարձք ուղելու, թէպէտ և հեռու տեղ մը հանդիպելու ըլլար, միայն շապկով մ'ալ անոնց ձեռքէն ազատիլը մեծագոյն մարդասիրութիւն մը պէտք է սեպել :

Ծնողաց հեղինակութիւնը մէջերնին շատ մեծ է, որդի մը առանց հօրը հաճութեան չամուսնանար : Թէպէտ և զըլ-

խաւոր բարոյականներէ զուրկ են՝ սակայն կը հաւատան թէ ով որ թշուառի մը աղաչանացը չլսէ՝ Աստուծմէ կը պատուհասուի : Երբոր մէկը վերջի աստիճանի դժբաղդութենէ մը ազատի, մեծ հաւատք կ'ունենան թէ բաղդը ասոր շատ նպաստաւոր պիտի ըլլայ : Քիւրտերուն գլխաւոր կերակուրն են ապուր, կաթ ու մեղր . շատ համեղ ու տեսակ տեսակ պանիրներ կը շինեն ու դրաստներով հեռու տեղուանք վաճառելու կը տանին :

Հիւսիսային քիւրտստանի գլխաւոր բերքն է ցորեն, ծծումբ ու պաղլեղ . իսկ հարաւային ու աւելի տաք կողմերուն է՝ տեսակ մը ցորեն, բրինձ, կընճիթ (սոշաւմ), տեսակ տեսակ պղտուղներ, բամբակ, ծխախոտ, մեղր, զազպէ և տորոն, զորոնք ասդիս անդին տանելով կը վաճառեն :

Քիւրտերուն երկրին փաշայութիւններն են Պայէզիտ, Մուշ, Վան, Ճուլամերկ, Ամէտիէ, Սիւլէյմանիէ, Գարաճուլան և Զախու : Ասոնց իւրաքանչիւրին իշխանութեան տակ եղած քիւրտերը միայն պատերազմի ժամանակը կը հնազանդին իրենց . անկէ դուրս՝ ոչ :

Քիւրտերը իբրեւ տարւոր հարկ կ.Պօլիս կը զրկեն 4,500,000 ոչխար ու այծ, հօտ հօտ բաժնուած 4500 ինչուան 2000, զոր հովիւներն կը տանին, և երթալ ու դառնալին կը տեսն տասնուհինգէն ինչուան տասնըութ ամիս :

Սիւեզի ջրանցը և Խոտալիս .

Թէպէտ և առիթ ունեցեր եմք Բաղմավիպին մէջ այլեայլ անգամ Սիւեզի ջրանցին վրայ համառօտ տեղեկութիւններ տալ, սակայն այս տարւոյս մարտի 12ին մէջ հրատարակած տետր մի ձեռքերնիս հասնելով Սիւեզի ջրանց և Խոտալիս մակադրով ուղեցիկը թարգմանաբար հաղորդել ազգերնու . որոյ հեղինակն է Լուիճի Թորրէլլի, մի յան-